

**Олександр Чорний**  
**(Кіровоград)**

## **ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКА ОСВІТА НА ПІВДНІ УКРАЇНИ В ЕПОХУ ВІТРИЛЬНОГО ФЛОТУ**

*Дослідження торкається формування та діяльності системи військово-морських навчальних закладів на півдні України в епоху вітрильного флоту.*

*Ключові слова: морські навчальні заклади, судно, морський флот, морське відомство, Південна Україна.*

Проблематика військової історії досить часто привертає увагу дослідників. З-поміж інших тем окремої уваги науковців заслуговують питання, що стосуються підготовки командного складу для армії та флоту. Вивчення поставленої проблеми є актуальним та перспективним напрямком історичних пошуків, оскільки в недалекому майбутньому Україна як держава, що має вихід до моря, все ж розпочне відродження військового флоту та створення передової системи морської освіти. Якісно зробити це дозволить урахування досвіду підготовки морських офіцерів та матросів у Чорноморських морських училищах, що діяли в Херсоні, Миколаєві та Севастополі наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст.

В історичній літературі питання, пов'язані з розвитком військово-морської освіти на півдні України означеного періоду, майже не розроблені. В російській дореволюційній історіографії проблема частково розглядалася в роботах військових істориків Д. Афанасьєва [1], В. Веселаго [2], С. Огороднікова [3] та в деяких дослідженнях О. Асланбегова [4] присвячених загальній історії російського флоту. Розкриваючи питання підготовки особового складу морських сил, згадані дослідники стверджують, що комплектування Чорноморського флоту кваліфікованими офіцерами відбувалося завдяки злагодженій роботі морських навчальних закладів Петербурга і Кронштадта, а це значить, що велич флоту на Чорному морі була досягнута завдяки спеціалістам, що отримали освіту в морських училищах Балтійського флоту. Ця тенденція простежується і в дослідженнях радянського часу. Подібний погляд у роботі «Русская армия и флот в XIX веке» відстоював військовий історик Л. Безкровний [5]. Насправді ж наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. на півдні України діяли Чорноморські морські училища в Миколаєві, Севастополі та Херсоні, які спеціалізувалися на підготовці штурманів, корабельних майстрів та артилеристів для військово-морських сил на Чорному морі. Зважаючи на це, поставлена проблема вимагає детального вивчення та презентації в історичній літературі.

Кінець XVIII – початок XIX ст. характеризується інтенсивним освоєнням Південної України Російською імперією. Приморські міста регіону в цей час поступово перетворюються на адміністративні центри Чорноморського флоту, військово-морські бази та осередки з навчальними закладами морського відомства. 1783 р. в Херсоні за ініціативи Г. О. Потьомкіна було відкрито морський кадетський корпус – перший морський навчальний заклад на півдні України [6].

На початку XIX ст., після підпорядкування Чорноморського адміралтейства та морських сил на Чорному морі централізованому управлінню, в регіоні було розпочато

роботу по облаштуванню мережі морських училищ та шкіл, які б готували не лише командний склад для флоту, а й матросів, унтер-офіцерів та корабельних інженерів. Виходячи з цього, наприкінці XVIII – на початку XIX ст. на півдні України були відкриті штурманське та корабельне училища, а також спеціальні матроські школи.

У цей же час, з метою встановлення контролю над підготовкою вищого командного складу Чорноморського флоту, було ліквідовано Херсонський морський кадетський корпус. Цей крок з боку Морського міністерства значно обмежив самостійність головнокомандувача та офіцерів штабу Чорноморського флоту в справі комплектування морських сил на Чорному морі фахівцями офіцерського рангу. Виходячи з цього, на початку XIX ст. ідея відновлення морського корпусу на півдні України підіймалася та обговорювалася на державному рівні кілька разів. Питання порушували головнокомандувачі Чорноморського флоту віце-адмірала І. І. де Траверсе та О. С. Грейг, але їхні проекти були відхилені за браком коштів, необхідних для фінансування пропонуваної справи [1, с. 258]. Натомість було прийнято рішення готувати вищий офіцерський командний склад для Чорноморського флоту в Петербурзькому морському кадетському корпусі. Щорічно, починаючи з 1807 р., командування Чорноморського флоту мало направляти до Петербурга гардемаринів для вивчення флотської служби. У такий спосіб Морське міністерство намагалося тримати контроль над особовим складом Чорноморського флоту.

Середню ланку командного складу флоту на Півдні України в зазначений період готували штурманське та корабельне училища Чорноморського флоту, а також Миколаївське морське артилерійське училище. План запровадження перших двох навчальних закладів розробив віце-адмірал М. С. Мордвинов [7, с. 312], а положення про їхнє відкриття було затверджено імператором 20 серпня 1798 р. Відповідно до штату в штурманському училищі могли отримувати освіту 271 вихованець, а в училищі корабельної архітектури – 50 слухачів.

На навчання до училищ приймалися хлопці у віці 9 років переважно дворянського походження, хоча мали право на навчання і діти різночинців. Строк навчання становив 8 років [8, с. 351]. У кожному з навчальних закладів вихованці поділялися на три класи, по закінченню яких мали проходити практику на кораблях у морі або при адміралтейських майстернях і суднобудівних верфях, у залежності від обраного профілю навчання. Слухачі, котрі успішно закінчували курс наук, випускалися зі штурманського училища в штурмани офіцерського рангу, а з училища корабельної архітектури – в галерні, ластові та машинні підмайстри в залежності від успіхів у навчанні.

Першим директором Чорноморських морських училищ було призначено віце-адмірала Марка Івановича Войновича [9, с. 317]. За часів його управління Чорноморськими морськими навчальними закладами, впродовж 1802 – 1805 рр., при штурманському училищі було збудовано друкарню, а для проведення практичних занять на подвір'ї обладнано учбовий фрегат «Денниця». У системі виховання згаданий директор створив гурток театрального мистецтва, для чого облаштував у приміщенні училища театральну сцену. Вихованці охоче готували спектаклі, на прем'єри вистав запрошувалися головнокомандувач флоту, військовий губернатор, штаб-офіцери та місцеві жителі [10, арк. 5 – 7]. На початку XIX ст. училища були справжніми культурними осередками у регіоні.

1803 р. Чорноморське училище корабельної архітектури було закрите. Причиною став брак коштів для його фінансування. Труднощі виникали у зв'язку з поїздками вихованців за кордон для удосконалення знань і майстерності в побудові та ремонті суден. З моменту ліквідації училища і до початку 60-х років XIX ст. підготовка корабельних майстрів проходила в адміралтейських селах серед поселення шляхом вивчення на практиці того чи іншого ремесла під керівництва досвідченого майстра.

1805 р., під кінець перебування на посаді директора штурманського училища М. І. Войновича, навчальний заклад зазнав деякої реорганізації. За імператорським розпорядженням число вихованців у ньому зменшилося до 152 осіб, а сума на утримання визначена у розмірі 35 542 руб. Навчальний заклад мав комплектуватися обер-офіцерськими дітьми морського і сухопутного відомств, на випадок недобору учнівський склад дозволялося поповнювати вихованцями артилерійського або флотського училищ, що діяли в Миколаєві [11, с. 438 – 439]. 9 липня 1819 р. було затверджено додатковий штат, за яким на утримання училища відпускатися з державної скарбниці 51 329 руб. сріблом [12, с. 4].

Після М. І. Войновича училищем керували віце-адмірал Микола Львович Язиков (1805 – 1810), генерал-майор Іван Григорович Бардака (1810 – 1822), а в 1822 р. директором Чорноморського штурманського училища був призначений генерал-майор Пантелій Анастасович Адамопуло. Під час навчання кожен вихованець обов'язково мав тричі пройти практику на суднах флоту. Для практичних плавань слухачі штурманського училища направлялися на кораблі Чорноморського флоту, де служили під наглядом досвідчених морських штурманів. Згідно Статуту військового флоту 1797 р. юнаки виконували на кораблях штурманські обов'язки, приймали з магазинів припаси, про що записували в спеціальну облікову книгу. Також практиканти вели записи в спеціальному журналі, декілька разів на день визначали напрям вітру та його силу, щогодинний курс судна та його швидкість, а також описували незнайомі береги, мілини, скелі, нові порти та гавані, а при необхідності ще й замальовували їх у спеціальних альбомах. Поряд з цим штурманські учні удосконалювали свою майстерність у техніці вимірювання глибин у відкритому морі й точному нанесенні отриманих показників на карту. Штурман-практикант наприкінці кожного дня звітував про виконану роботу старшому штурманському офіцеру корабля [13, с. 376 – 377].

Вихованці, які успішно прослухали курс морських наук та здійснили на морі три кампанії, витримавши іспит, отримували звання мічмана і призначення служити на кораблях Чорноморського флоту. За бажанням випускники могли перевестися служити на Балтику, але за умови, що певний час служитимуть на Чорному морі.

Чорноморське штурманське училище готувало гідні кадри для флоту. У різний час випускниками навчального закладу були: О. І. Казарський – капітан-лейтенант, командир брига «Меркурій», екіпаж якого в нерівному бою 1829 р. потопив два турецькі лінійні судна; С. І. Чернявський – очільник відділу кораблебудування Морського технічного комітету Морського міністерства; Є. П. Манганарі – генерал-майор, науковець, який займався створенням «Полного географического атласа Чёрного и Азовского морей [14, с. 472 – 474]», любитель старовини, що тривалий час співпрацював з Одеським товариством історії та старожитностей.

4 червня 1826 р., за директорства П. А. Адамопуло, указом імператора Чорноморське штурманське училище було реорганізовано в Чорноморську штурманську роту, а це

значить, що училище мало діяти винятково на військовій основі [15, с. 529]. Наступного року, з утворенням Корпусу флотських штурманів, рота офіційно була введена до складу військово-морських навчальних закладів, після чого бажаючих навчатися в ній стало стільки, що зникла необхідність набирати учнів серед слухачів артилерійського чи флотського училищ.

Першим управляючим штурманською ротою став П. А. Адамопуло, який до цього очолював штурманське училище. 1 січня 1835 р. новим керівником навчального закладу було призначено Федора Михайловича Шмельова, який свого часу закінчив Чорноморське штурманське училище. З 1853 р. і до її закриття роту очолював Михайло Павлович Манганарі.

З перетворенням училища в штурманську роту було підкореговано і порядок випуску з навчального закладу в мічмани. Згідно наказу імператора від 29 жовтня 1830 р. [16, с. 239], перед присвоєнням мічманського звання, претендентів стали направляти до Петербурга – в Морський корпус для вивчення фронтової служби, і лише після цього вони могли отримати перше офіцерське звання.

1839 р. було затверджено нові правила прийому слухачів до Чорноморської штурманської роти, які повністю дублювали правила прийому до І-го штурманського полукіпажу, що діяв у С.-Петербурзі. Право на навчання у штурманській роті мали діти дворян, офіцерів та чиновників Морського відомства. Батьки, родичі чи опікуни, котрі вбачали у своїх чадах майбутніх флотських офіцерів, мали подавати прохання на ім'я управляючого ротою за спеціальною формою з додачею свідоцтва про народження та хрещення, медичної довідки та документів про те, що дитина більше ніде не навчається. У випадку, якщо документи були оформлені належним чином, усіх бажаючих зараховували до роти кандидатами. Сформовані списки кандидатів управляючий навчальним закладом брав на свій розгляд, до зарахування в училище потрібно було чекати 3 – 4 роки, в залежності від того, як звільнялися вакансії у навчальному закладі. На навчання зараховувалися діти 10 – 16 років, як правило, перевага надавалася тим кандидатам, котрі володіли знаннями з російської мови, Закону Божого, початкової математики, географії, історії, а також уміли писати під диктовку [17, с. 22 – 28]. Окрім вихованців, що отримували знання за рахунок державної скарбниці, штурманська рота здійснювала підготовку 20 осіб, що навчалися за власні кошти. Вони також вступали до навчального закладу на загальних умовах. Плата за рік навчання становила 96 руб. 50 коп [18, с. 63 – 65].

Строк навчання у Чорноморській штурманській роті становив 8 років. Як правило, при підготовці вихованців заняття з теоретичної підготовки поєднувалися з практичними видами роботи. З астрономії учні самостійно виконували спостереження у спеціально обладнаній обсерваторії на подвір'ї роти, з навігації – займалися різної складності математичними підрахунками, прокладаннями ймовірних морських шляхів на картах, з фізики учні проводили досліди, з географії креслили географічні карти за заданим масштабом на великих дошках, використовуючи чорні та білі сітки, з російської мови вчилися писати на слух, а також самостійно складати невеличкі прозові й віршовані твори, з іноземних мов – займалися перекладом, з корабельної архітектури і пароплавної механіки виготовляли моделі вітрильних суден, креслили різні частини корабля і парового устаткування. Разом з тим, в окремі дні вихованці роти відвідували адміралтейство, де спостерігали за побудовою суден і монтажем парових машин [11, с. 449 – 450].

Крім класних практичних занять, як і раніше, влітку гардемарини штурманської роти здійснювали навчальні плавання на військових кораблях і фрегатах, на яких виконували роботу помічника штурманського офіцера.

Як бачимо, практичні навчання майбутніх офіцерів були спрямовані не лише на підготовку кваліфікованих моряків, а й мали сприяти формуванню всебічно розвинених особистостей, які розумілися не лише на тонкощах обраної професії, а й добре знали кілька мов, літературу, музику і т.д. Можна з впевненістю констатувати, що навчальний заклад готував своєрідну військову еліту регіону.

Виховання в слухачів Чорноморської штурманської роти високої моральності, шляхетності, взаємоповаги та інших позитивних чеснот проходило на уроках Закону Божого та під час богослужінь в установлені святкові дні. Багато вихованців роти займалися церковним співом і відповідно співали в храмах і церквах Миколаєва. Слухачькі аудиторії навчального закладу прикрашали портрети випускників удостоєних високих бойових та державних нагород. У цьому плані обов'язково мали бути представлені кавалери ордена Святого Георгія.

При штурманській роті діяла бібліотека, що нараховувала 4618 книг російською мовою, 142 – німецькою, 563 – французькою, 301 – англійською і 75 – італійською, всього – 5699 томів [11, с. 452].

По закінченню строку навчання впродовж грудня, січня та лютого проходили іспити в три етапи. Екзамени приймала спеціально призначена комісія з викладачів, морських, штаб- та обер-офіцерів у присутності інспектора штурманської роти. На першому етапі кожен вихованець мав скласти комплексний іспит з математичних наук. Рівень знань кожного випускника члени комісії відзначали в своїх списках балами, встановлених для військових навчальних закладів за 12-бальною шкалою, а потім для кожного з випускників окремо виводився середній бал, який і вносився до загальної екзаменаційної картки. Всі інші іспити вихованці штурманської роти складали за екзаменаційними білетами. Під час другого етапу випускники складали новий екзамен за присутності комісії сформованої із офіцерів Корпусу флотських штурманів під головуванням командувача Чорноморського флоту і портів. Третій етап включав останній іспит, що відбувався за присутності головнокомандувача та начальника штабу Чорноморського флоту, а також усіх адміралів, генералів і штабних офіцерів. Лише після цього вихованці, що добре витримали випускні екзамени, в залежності від кількості набраних балів, отримували звання прапорщика або кондуктора Корпусу флотських штурманів [11, с. 453 – 454] та розподілялися на кораблі Чорноморського флоту.

Чорноморська штурманська рота, продовжуючи традиції закладені штурманським училищем, також давала солідну професійну і теоретичну підготовку. Це засвідчують ряди її випускників. У різний час випускниками роти були: Микола Андрійович Аркас – віце-адмірал, головний командир Чорноморського флоту і портів у 1871 – 1881 рр. [19, с. 112]; віце-адмірал Михайло Костянтинівич Селістранов; генерал-майор Андрій Мойсейович Сухомлин; віце-адмірал Василь Мойсейович Сухомлин; генерал-майор Спиридон Ілліч Неделькович [20, с. 486, 662 – 663, 31] та інші.

У першій половині XIX ст. також продовжувало працювати Миколаївське морське артилерійське училище, котре діяло в Херсоні з 1786 р., а 1795 р. було переведене до Миколаєва [21, с. 102]. Цей навчальний заклад з п'ятирічним строком навчання був призначений для підготовки морських артилеристів з дворянських дітей 12 – 16-річного

віку, які, вступаючи до училища, мали володіти знаннями випускника 3-х або 4-х класної семінарії. Вихованці Миколаївського морського артилерійського училища, поділялися на класи – загальні та креслярський артилерійський.

У загальних класах слухачі вивчали Закон Божий, алгебру, геометрію, тригонометрію, диференційовані та інтегральні рівняння, механіку, суднобудування, артилерію, фортифікацію, військово-морську історію й тактику, фізику, хімію, основні правила граматики, загальну історію, правознавство, креслення, малювання, англійську мову і теоретичну артилерію. У креслярському теоретичному класі на додачу до цих предметів, вихованці вивчали тонкощі артилерійського мистецтва та основи службових обов'язків офіцера-артилериста на кораблі.

Учні креслярського артилерійського класу вивчали як правильно чистити гармати і заряджати їх, виготовляти снаряди, опановували техніку безпеки при роботі з вибуховими пристроями і речовинами, правила поведінки при обслуговуванні гармат на судні під час бою і, саме головне, мали навчитися розраховувати траєкторію польоту снаряда з різних позицій і при будь-якому куті обстрілу. Крім цього, на позакласних заняттях вихованці училища займалися стрільбою в ціль з гвинтівок у спеціальних приміщеннях, стрільбою з гармат, проводили досліди в хімічній лабораторії, виконували артилерійські розрахунки і креслення, а також могли займатися гімнастикою, німецькою й французькою мовами та отримати навички з фехтування і танців. Під час літніх практичних занять учні училища направлялися на кораблі Чорноморського флоту, де проходили службу як артилерійські офіцери. У старшому класі літня практика проходила у портових хімічних лабораторіях або при артилерійських майстернях. У її ході вихованці здобували практичні знання, що стосувалися тонкощів виготовлення патронів, гранат і снарядів з різною силою детонації [22, с. 108 – 109].

Училище випускало унтер-офіцерів Корпусу морської артилерії. Навчальний заклад існував у Миколаєві до 1837 р., до відкриття 2-го навчального екіпажу Чорноморського флоту. Його випускниками стали: Мещеряков Василь Миколайович – генерал-лейтенант, начальник артилерійського управління Морського міністерства, член Адміралтейств-Ради цього ж міністерства [22, с. 120]; Ключніков Олександр Андрійович – контр-адмірал, військовий губернатор і комендант Севастополя [14, с. 255]; Родіонов Павло Андронович – контр-адмірал [20, с. 371] та інші представники командного складу Чорноморського флоту, які прославляли училище як командири артилерії на суднах під час російсько-турецьких війн першої половини XIX ст. та Кримської війни 1853 – 1856 рр.

Комплектування молодшого складу флоту відбувалося на загальних з армією засадах. Частина призовників з кожного чергового рекрутського набору направлялася на флот. Крім того, в приморських губерніях України періодично проводилися окремі рекрутські набори для флоту. Строк служби на флоті в цей час тривав 25 років. Порівняно з останньою чвертю XVIII ст., у досліджуваній період, малолітніх хлопчаків, що проживали в адміралтейських селах й бажали отримати знання, записували на навчання до портових шкіл грамотності, які згодом отримали статус училищ флотських юнг. Відомо, що таких училищ в Україні існувало два – у Миколаєві та Севастополі. Поштовхом до відкриття згаданих навчальних закладів став указ імператора від 14 січня 1804 р. [23, с. 16], за яким діти-сироти могли записуватися на навчання до портових флотських шкіл, а з 1806 р. до них стали направляти на навчання і молодих рекрутів [24, с. 432].

Перше училище флотських юнг було відкрите в Миколаєві 1804 р. Навчальний заклад з'явився завдяки активній адміністративній роботі миколаївського військового губернатора віце-адмірала І. І. де Траверсе [25, с. 96]. При Миколаївському флотському училищі також діяло особливе артилерійське відділення, відвідуючи яке, матроси вчилися обслуговувати корабельні гармати. У стінах закладу готували шкіперів, матросів, фельдшерів, писарів, а на артилерійському відділенні – крім кваліфікованих старших матросів, ще й майбутніх унтер-офіцерів морської артилерії.

Кількість слухачів, бажаючих навчатися в училищі, не обмежувалася, але на кожні 100 учнів мав бути один наставник [24, с. 434]. У навчальному закладі працювали офіцери флоту, викладачі Миколаївського морського артилерійського училища та вчителі місцевих пансіонів. Про роботу училища відомостей збереглося дуже мало. Відомо, що першим керівником закладу був капітан-лейтенант Василь Олександрович Рябінін. Фінансувалося училище з державної скарбниці, а також коштами допомагав І. І. де Траверсе, виділяючи гроші з місцевого бюджету [25, с. 97 – 98]. Таке ж училище з 1806 р. діяло і в Севастополі [26, с. 235].

У 30-х роках XIX ст. серед чиновників Морського міністерства активно обговорювалося питання про створення універсального навчального закладу, який би готував спеціалістів для флоту як унтер-офіцерського, так і молодшого командного складу. Вирішенням назрілої потреби стало створення мережі навчальних морських і робітничих екіпажів. Відповідно, 5 вересня 1837 р. в Миколаєві почав роботу 2-й морський навчальний екіпаж Чорноморського флоту [27, с. 738], що спеціалізувався на підготовці унтер-офіцерів морської артилерії та молодшого командного складу флоту – старших матросів, кондукторів, персоналу берегової служби. З утворенням 2-го навчального екіпажу, морське артилерійське училище та Миколаївський портовий хор музикантів увійшли до його складу [27, с. 738].

Викладачами екіпажу були призначені офіцери Чорноморського флоту. Новий навчальний заклад мав комплектуватися слухачами з числа рекрутів і юнг Чорноморського флоту, кантоністами флотського відомства з Катеринославської, Харківської, Полтавської, Херсонської, Волинської, Подільської, Чернігівської, Київської і Таврійської губерній, а також із Бессарабської області та земель війська Донського [27, с. 738 – 739]. На навчання до екіпажу приймалися діти 13 – 16-річного віку.

Сума на утримання навчального закладу виділялася із фондів Морського міністерства, на кошти якого, а це 45 557 руб. 54 коп. на рік, мало утримуватися 80 музикантів, 500 вихованців, а також увесь педагогічний та обслуговуючий персонал [28, с. 219].

Процес підготовки спеціалістів у 2-му морському навчальному екіпажі розділявся за чотирма напрямками – вивчення теорії, застосування знань на практиці, фронтове навчання та оволодіння певним ремеслом. Для теоретичного навчання слухачів було затверджено загальні предмети: Закон Божий, читання, письмо, арифметика, основи геометрії. Окремо, лише в артилерійській роті, слухачі вивчали вище артилерійське мистецтво, яке викладали бойові офіцери з Корпусу морської артилерії. Практичні заняття вихованців екіпажу полягали в отриманні навиків матроської служби – лазити по реях, ставити і прибирати вітрила, знати правила озброєння та роззброєння кораблів. Додатково учні флотських рот мали опанувати особливості такелажних робіт, а слухачі артилерійської роти – догляду за корабельними гарматами та боєприпасами. Фронтове

навчання передбачало ознайомлення з правилами гарнізонної служби та корабельних караулів, а також оволодіння прийомами ведення бою усіма видами холодної та вогнепальної зброї. Що стосується вивчення певного ремесла, то слухачів навчали шевству і чоботарству [29, с. 140]. Влітку кожного року частина вихованців 2-го навчального екіпажу проходили практику на кораблях у морі, а частина – на судах, що дислокувалися в Чорноморських портах.

Впродовж навчального року вихованці щодня слухали лекції, а в святкові дні вивчали морський статут, звід морських карних постанов та відвідували церкву. 1847 р. артилерійська рота навчального закладу була розформована. Натомість, в січні 1850 р. до екіпажу для вивчення фронтової служби були прикомандировані юнкери Чорноморського флоту, котрі відвідували заняття в ньому до 1852 р. [30, с. 261].

Поряд з тим, велике значення при перепідготовці та удосконаленні знань морських офіцерів і матросів мали бойові навчання, які щороку проходили на Чорноморському флоті. Їхнє головне завдання полягало в закріпленні навиків служби на військовому кораблі. Бойові навчання передбачали прийоми встановлення та збирання вітрил, керування судном за різної погоди на морі, набуття навиків злагодженої роботи корабельних команд під час бою та відпрацювання влучної стрільби з гармат.

Таким чином, військово-морська освіта на півдні України в епоху вітрильного флоту охоплювала систему навчальних закладів морського відомства, що орієнтувалися на підготовку офіцерів і матросів для флоту, а також відповідного персоналу для берегової служби. Разом з тим, крім підготовки спеціалістів у навчальних закладах, яка поділялася на теоретичну й практичну, ще діяла система перепідготовки та удосконалення навиків морських офіцерів та матросів у ході бойових навчань. Рівень підготовки офіцерів, які отримували освіту в стінах згаданих навчальних закладів, відповідав основним вимогам служби на військових вітрильних судах будь-якого типу. Доказом цього є морський бій ескадри П. С. Нахімова (11 суден) в Синопській бухті 1853 р. з турецькою ескадрою Османа-паші (12 суден), у ході якого остання була знищена. Така система підготовки спеціалістів для військово-морського флоту в Україні діяла до середини XIX ст.. Але результати Кримської кампанії 1853 – 1856 рр. показали, що і флот, і навчальні заклади на півдні України необхідно модернізувати відповідно до нових досягнень науки та техніки.

#### Джерела та література:

1. Афанасьев Д. К истории Черноморского флота с 1768 по 1816 г. // Русский архив. – 1902. – № 2. – С. 193 – 262; Афанасьев Д. К истории Черноморского флота с 1816 по 1853 г. // Русский архив. – 1902. – № 3. – С. 369 – 459.
2. Веселаго Ф. Краткая история русского флота. – СПб., 1893. – 304 с.
3. Огородников С. Из прошлого (Черноморские морские училища) // Морской сборник. – 1900. – № 12. – С. 87 – 105.
4. Асланбегов А. Адмирал Алексей Самуилович Грейг // Морской сборник. – 1873. – № 3. – С. 1 – 149.
5. Бескровный Л. Русская армия и флот в XIX в. – М., 1973. – 645 с.
6. Чорний О. Перші офіцери Чорноморського флоту // Військова історія Північного Причорномор'я та Таврії: Зб. наук. праць / під заг. ред. В. Карпова. – К., 2011. – С. 168 – 174; Чорний О. Херсонський морський кадетський корпус // Вісник Академії праці праці і соціальних зв'язків Федерації профспілок України. Науково-практичний збірник. – 2005. – № 5. – С. 224 – 229.
7. Указ данный вице-адмиралу Мордвинову о приведение в исполнение предположений покойного фельдмаршала Потемкина по преобразованию флота // Полное собрание законов Российской империи (далее – ПСЗРИ). – СПб., 1830. – Т. XXIII. – № 17 028. – С. 312.



8. Указ об учреждении корабельных и штурманских училищ для Балтийского и Черноморского флотов с приложением штатов оных училищ // ПСЗРИ. – СПб., 1830. – Т. XXV. – № 18 634. – С. 350.
9. Общий морской список. – СПб.: Тип. В.Демакова, 1890. – Т. III. – 602 с.
10. Державний архів Миколаївської області. – Ф. Р 5901. – Оп. 1. – Од. зб. 53. – 247 арк.
11. Извлечение из отчета управляющего Черноморскою штурманскою ротою, полковника Манганари, за 1855 г. // Морской сборник. – 1856. – № 5. – С. 438 – 463.
12. Центральний державний історичний архів України в м. Київ. – КМФ. 12. – Оп. 1. – Од. зб. 254. – Арк. 4.
13. Устав военно-морского флота от 25 февраля 1797 // ПСЗРИ. – СПб., 1830. – Т. XXIV. – № 17 833. – С. 355.
14. Общий морской список. – СПб.: Тип. В.Демакова, 1893. – Т. VIII. – 664 с.
15. Императорский указ о переименовании штурманских училищ и училищ корабельной архитектуры в роты / ПСЗРИ. – СПб., 1830. – Собр. II. – Т. I. – № 390. – С. 529.
16. Правила о содержании при Морском кадетском корпусе гардемарин, присылаемых в оный по высочайшим повелениям из Черноморского флота для обучения фронтовой службе // ПСЗРИ. – СПб., 1831. – Т. V. – Ч. II. – № 4 053. – С. 239 – 240.
17. Правила для определения воспитанников в I-й штурманский полуэкипаж // Морской сборник. – 1856. – № 4. – С. 22 – 28.
18. Правила для определения воспитанников в Черноморскую штурманскую роту // Морской сборник. – 1856. – № 5. – С. 63 – 65.
19. Общий морской список. – СПб.: Тип. В.Демакова, 1897. – Т. IX. – 670 с.
20. Общий морской список. – СПб.: Тип. В.Демакова, 1900. – Т. XI. – 768 с.
21. Ковалева О. Чистов В. Очерки истории культуры Южного Прибужья. – Николаев, 2000. – Т. I. – 252 с.
22. Левицкий М. Артиллеристы русского флота // Морской сборник. – 1886. – № 11. – С. 106 – 120.
23. Императорский указ о записывании солдатских детей в военно-сиротские отделения от 14 января 1804 г. / ПСЗРИ. – СПб., 1830. – Т. XXVIII. – № 21 125. – С. 16 – 17.
24. Правила о приеме и о содержании молодых рекрутов в портах // ПСЗРИ. – СПб., 1830. – Т. XXIX. – № 22 207. – С. 432.
25. Левченко Л. Миколаївський військовий губернатор І.І. де Траверсе // УІЖ. – 2000. – № 6. – С. 94 – 101.
26. Головачев В. История Севастополя как русского порта. – СПб., 1872. – 261 с.
27. Высочайше утвержденное положение о 2-м учебном экипаже // ПСЗРИ. – СПб., 1838. – Т. XII. – Ч. I. – № 10 533. – С. 738.
28. Штат 2-го учебного экипажа // ПСЗРИ. – СПб., 1830. – Т. XII. – Ч. II. – № 10 533. – С. 219.
29. Извлечения из отчета инспектора всех учебных морских экипажей генерал-лейтенанта Кохиуса за 1856 г. // Морской сборник. – 1856. – № 4. – С. 140 – 142.
30. Отчет командира Черноморской гардемаринской роты, контр-адмирала Юхарина, за 1857 г. // Морской сборник. – 1858. – № 4. – С. 261.

#### *Аннотация*

*Статья посвящена формированию и работе системы военно-морских учебных заведений на юге Украины в эпоху парусного флота.*

*Ключевые слова: морские учебные заведения, корабль, морской флот, морское ведомство, Южная Украина.*

#### *Annotation*

*The study concerns the formation and activities of maritime schools in the South part of Ukraine during the period of sailing fleet.*

*Key words: marine educational establishments, ship, the marine, marine department, Southern Ukraine.*